

УДК 37.032:130.123.4:37.013

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРІОРИТЕТНЕ ЗАВДАННЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Е. О. Помиткін

Актуалізується проблема духовного відродження суспільства. Здійснено акцент на тому, що духовна безпека країни залежить від здатності громадян усвідомлювати та відстоювати духовні ідеали, цінності й життєві смисли. Обґрунтовується думка, що система освіти може відігравати провідну роль у процесі духовного відродження України. Наводяться результати емпіричного дослідження готовності педагогів до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді.

Ключеві слова: духовний розвиток, освіта, психологічна готовність, особистість.

Народжуючись у світі, кожна людина наче отримує в борг духовні та матеріальні здобутки, які напрацьовані попередніми поколіннями. Вона користується тим, що вже створено працею попередників і може своєю духовною та матеріальною працею примножувати отримане, віддавати борг попереднім і давати в борг прийдешнім поколінням. Так, покоління за поколінням люди зміцнюють надбання і могутність своєї держави, покращують умови життя та самореалізації у суспільстві.

Для переривання наступності та знищення держави слід, насамперед, знецінити духовний потенціал нації – ідеали, цінності та смисли людського життя. Слід знецінити історію та героїв країни, висміяти героїчні вчинки, посяяти зневіру, безнадію та спотворити любов поміж людьми. Значну роль у цьому мають відігравати засоби масової інформації, які повинні транслювати негативні новини, агресивні відеофільми, давати завідомо неправдиву інформацію. Після цього легко руйнувати й матеріальні надбання – знищити сільські клуби та сільське господарство, промисловість і т.п., що призведе до повної залежності країни від зарубіжних інвестицій. Після цього легко тримати народ у напруженні та страху постійного погіршення життя, зміни тарифів на природні ресурси, якими кожний громадянин володіє від народження на цій землі. Таким чином, від духовної безпеки, здатності усвідомити та відстояти свої ідеали, цінності та життєві смисли залежить майбутнє країни.

В історії людства і в сучасному світі чимало прикладів процвітання країн, побудованих на духовно-моральних засадах. Одним з яскравих прикладів є Об'єднані Арабські Емірати, засновані в 1971 р. Як відомо, 7 місцевих шейхів після звільнення від британської залежності домовилися використовувати нафту для побудови нової країни, у якій духовно-моральні закони будуть керувати устроєм життя громадян.

Результат цього проекту відомий: статистика крадіжок, вбивств та інших аморальних дій в ОАЕ майже нульова. Емірати сьогодні – одна з найрозвиненіших держав з найконкурентнішою економікою. Сотні її новобудов занесені до книги рекордів Гінеса. З ранку по радіо можна почути не шокуючі новини про вбивства, крадіжки та інші злочини, що принижують гідність людини, а про будівництво нових госпіталів, шкіл, аквапарків. Шейхи на особисті кошти будують дороги, лікарні, створюють систему озеленення міст. Може скластися враження, що все це створюється завдяки нафті, однак на сьогодні прибуток від її продажу становить усього 6% від загального бюджету. Найбільші прибутки країна отримує від туризму, продажу нерухомості та масштабної промисловості.

Корінний житель Еміратів народжується захищеним цілою низкою законів. Наприклад, власниками землі, так само як і власниками нерухомості, тут можуть бути лише місцеві жителі. Іноземці, незважаючи на свої статки, мають право лише орендувати землю та споруди. Для захисту інтересів громадян 51% акцій будь-яких підприємств залишається за місцевими жителями. Особлива увага приділяється дітям і молоді – для них працюють дошкільні британські та американські заклади, філіали найкращих світових університетів.

Що ж має зробити наша держава, щоб досягти процвітання і яка в цьому роль системи освіти? Одним з перших кроків має бути відродження духовних ідеалів, цінностей і смислів, які є спільними для більшості громадян. І нині мало хто знає, що на території сучасної України з давніх давен проживали справжні духовні герої, зокрема, Анахарсіс – син скіфського царя, один з семи мудреців, яких поважали греки. Про славетну прадавню історію України розповідають малюнки на величезних брилах Кам'яного святилища поблизу Мелітополя, яке чомусь назвали Кам'яної могилою. Пшениця, вирощена на наших землях, високо цінувалася і доставлялася човнами з портів Ольвії (нині Миколаївщина) в різні країни світу.

Про розвинену культуру наших пращів свідчать і археологічні розвідки поблизу маленького селища Мезин Чернігівської області, де було знайдено музичні інструменти першого у світі оркестру з кісток прадавніх тварин. Невже ці особистісні ідеали та духовні цінності не варті того, щоб на їх основі створювалися сучасні відеофільми, виховувалися прийдешні покоління?

Система освіти може відігравати провідну роль у процесі духовного відродження України. Однак оновлення потребує не тільки її зміст, але, передусім, пріоритети освітньої діяльності. Нажаль, як і десятки років тому метою освітньої діяльності декларується розвиток особистості учня і студента, а на практиці відбувається виховання споживача інформації, при чому нерідко застарілої, яка ніколи не знадобиться в подальшому житті. Чи можна змінити цю безутішну тенденцію і якщо можна, то яким чином і коли?

Потреба у зміні змістових орієнтирів освітнього процесу назріла вже давно. Якщо сто років тому головним завданням освіти було навчити неписьмених людей грамотності, то на сьогодні ситуація у світі кардинально змінилася. Сучасні діти «народжуються» з мобільними телефонами та планшетами. Вони краще орієнтуються в Інтернеті, ніж у власному мікрорайоні. З перших років життя для них доступна вся інформація, що міститься і повсякчас оновлюється в Інтернет-просторі.

Однак, чи стали від цього діти здоровішими та щасливішими? Кількість спожитої інформації не є еквівалентом розвитку особистості, а іноді, навпаки, перешкоджає особистісному розвитку. Можливо, втрата сучасними учнями учбової мотивації є їх захистом від надмірного інформаційного перевантаження?

Безумовно, духовне відродження держави потребує переорієнтації освітнього процесу на духовний розвиток особистості. Однак, проголошення духовного розвитку пріоритетним напрямом освітньої діяльності може залишитися черговою декларацією, якщо не отримає наукового обґрунтування і не буде реалізовано на практиці. У цьому аспекті особливої актуальності набуває потреба переходу від філософських уявлень про духовність до методології та методики психологічних досліджень, спрямованих на вимірювання показників духовного потенціалу та його розвитку у дорослих, учнів і студентів. Інакше, як і багато інших понять, духовність залишиться філософською абстракцією, не втіленою у суспільному житті.

Зважаючи на актуальність цієї проблеми, упродовж 2014-2016 рр. співробітниками відділу психології праці Інституту педагогічної освіти

і освіти дорослих НАПН України здійснювалося дослідження, спрямоване на виявлення готовності педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді. У ньому брали участь 552 педагогічних працівника, 352 учні 5-11 класів та 114 студентів. Передбачалося, що готовність педагогів до розвитку духовного потенціалу учнів є складним особистісним утворенням, яке залежить від рівня свідомості педагога, ціннісно-сислової саморегуляції, особливостей мотивації, мислення, характеру, досвіду та специфіки емоційного реагування.

На теоретичному етапі дослідження було проаналізовано існуючі визначення духовності, духовного потенціалу та духовного розвитку особистості, створено психологічну модель формування психологічної готовності педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнівської молоді.

Узагальнення існуючих наукових позицій свідчить, що на сьогодні існує два основних підходи до визначення духовності - змістовий та функціональний (рис. 1).

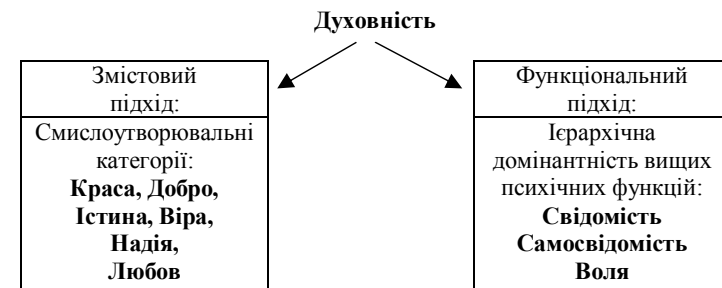

Рис. 1. Змістово-функціональний склад категорії духовності

Відповідно до змістового підходу духовність пов'язується з такими смислоутворювальними категоріями, як Краса, Добро, Істина (за Платоном) або ж Віра, Надія, Любов, Покаяння (у християнсько-релігійному контексті). Спрямованість на Красу передбачає естетичне світосприйняття особистості, самовдосконалення та вдосконалення світу; спрямованість на Добро – гуманістичне світосприйняття, самовдосконалення та вдосконалення світу; спрямованість на Істину – пізнання, самопізнання та просвітництво. Протилежністю духовності є бездуховність, яка характеризується Потворністю (як зовнішньою, так і внутрішньою), Злом (нанесенням шкоди собі та іншим), Неправдою

(несправедливістю, викривленням дійсності). Відповідно до функціонального підходу – духовність характеризується ієрархічною доміантністю розвинених вищих психічних функцій людини. До цих функцій психологи (зокрема, Л. С. Виготський, І. Д. Бех) відносять свідомість, самосвідомість та волю. Таким чином, високий рівень духовного розвитку пов'язується із розвинутою свідомістю, самосвідомістю, вольовою саморегуляцією, досконалістю особистості, а низький – з примітивізмом, зумовленістю поведінки первинними інстинктами самозбереження та продовження роду. Наведені підходи мають бути об'єднані у визначенні та розумінні духовності як найважливішої людської характеристики.

Враховуючи змістовий та функціональний підходи, духовність (від лат. *spiritus* — найтонший подих) визначено як специфічно людську якість, що характеризується усвідомленням єдності Буття та зумовлює прагнення особистості до вдосконалення внутрішнього і зовнішнього світу, спрямовує її до реалізації у власному житті ідеалів Краси, Добра та Істини.

У результаті теоретичного аналізу та узагальнення даних з проблематики встановлено, що духовний потенціал характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, який позначається високим рівнем свідомості, самосвідомості та вольової саморегуляції особистості, зумовлює свідому стійкість, непохитність, рішучість, відданість власному покликанню, життєвій місії, визначається спрямованістю особистості на вищі духовні ідеали, смисли та цінності, зокрема, естетичні, гуманістичні, екологічні, пізнавальні, самовдосконалення та самореалізації.

Для емпіричного дослідження психологічної готовності педагогів до розвитку духовного потенціалу учнів було складено комплекс з 16 психодіагностичних методик. Узагальнені діагностичні дані щодо розвитку духовного потенціалу педагогів (рис. 2) і учнів (рис. 3) подано нижче.

Рис. 2. Показники розвитку духовного потенціалу педагогів

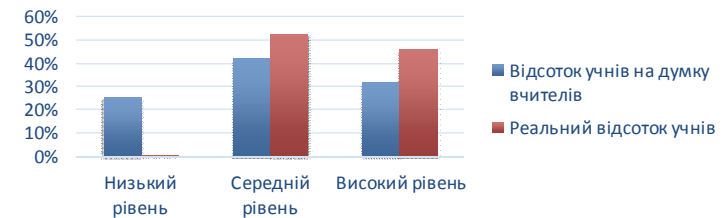

Рис. 3. Оцінка педагогами духовного потенціалу учнів (перший стовбець) та його реальні показники (другий стовбець)

Як видно з діаграми, у педагогів переважає середній рівень розвитку духовного потенціалу. При цьому слід зауважити, що вчителі недооцінюють своїх учнів, оскільки реальні показники духовного потенціалу учнів значно перевищують очікування вчителів.

У ціннісній орієнтації педагогів на першому місці виявилися соціальні цінності, на другому – професійні; третє місце посіли сімейні цінності; четверте – індивідуалістичні. Орієнтація на духовні цінності більш притаманна педагогам старшого віку.

Порівнюючи отримані дані з результатами попередніх досліджень, можемо констатувати зміну ставлення педагогів до держави. Якщо 5 років тому вчитель сподівався, що держава повернеться до нього обличчям, то сьогодні більшість педагогів не вірять у це, і шляхи покращення свого стану шукають самостійно (зокрема, через репетиторство).

У співбесідах вони виражають занепокоєння з приводу ціннісної дезорієнтації, яка шкодить вихованню молоді та поетапними суспільними трансформаціями, зокрема, знеціненням ідеалів та життєвих смислів попередніх поколінь; припиненням виробництва та руйнуванням більшої частини сільського господарства; зменшенням чисельності населення; реформами в галузях освіти і науки.

Дослідження особливостей мотиваційно-сміислової сфери педагогів дозволило встановити високий рівень вимогливості до себе та інших, високий рівень відповідальності. При цьому виявлено низький рівень сприйнятливості до думок партнерів по спілкуванню, прояв самовпевненості у професійній позиції, певний брак саморефлексії. Гіпервідповідальність нерідко ставала причиною підвищеної тривожності та психосоматичних розладів.

Мислення вчителів переважно спрямоване на соціальні потреби, серед яких найбільше виражена потреба в любові та приналежності, а

найменше – на фізіологічні потреби. Тобто вчителям, передусім, хочеться уваги та визнання важливості їх праці. Вираженою є потреба в духовному служінні. Загалом переважна кількість вчителів має середній рівень креативності.

Близько двох третин вчителів відчувають негативний вплив емоцій на поведінку і спілкування, що може мати прояв у порушенні пам'яті, мовлення, логіки у процесі викладання матеріалу. Близько 55% вчителів почувають себе втомленими і мають схильність до песимізму.

Цікаво, що з кращим настроєм до школи йдуть молоді педагоги, а повертаються – більш досвідчені.

Найбільш доцільною формою роботи з вчителями визначено емоційно насичені психологічні тренінги. Друге місце посіли семінари-практикуми. Самоосвіта, на думку педагогів, не є достатньо ефективною.

Аналіз і узагальнення отриманих результатів дали змогу визначити перспективні напрями подальшої роботи з педагогами:

1. Розробка й впровадження тренінгових форм психологічної роботи для розвитку духовного потенціалу педагогів, об'єктивізації самооцінки та «Я»-концепції вчителя, розвитку рефлексії педагога, критичного мислення, сприйнятливості до думки інших.

2. Розробка психологічних засобів корекції надмірної відповідальності та надмірної вимогливості до себе і до інших.

Проведення заходів з профілактики та корекції професійного вигорання педагогічного персоналу.

Література

1. Гегель Г. В. Феноменологія духа: собр. соч.: [в 14-ти т.] / Г. В. Гегель – Т. 4. – М.: Соцэргіз, 1959. – 440 с.
2. Грот М. Я. Вибрані психологічні твори / М. Я. Грот // [упоряд., передм. М. Д. Бойправ]. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – 296 с.
3. Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. – Вип. 2 (71). – Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 240 с.
4. Зязюн І. А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість / Іван Зязюн // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.: [у 2-х ч.] / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського; НТУ «ХПІ». – Х., 2003. – Ч. 1(5). – С. 32–42.
5. Попов Кирил Георгиев. Бездуховността. – Университетско изд. «Св. Климент Охридски», София, 1998. – 288 с.

6. Помиткін Е. О. Духовний потенціал особистості: психологічна діагностика, актуалізація та розвиток: посібник / Е. О. Помиткін. – К.: Внутрішній світ, 2015. – 144 с.
7. Уолш Р. Основания духовности. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 320 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ КАК ПРИОРИТЕТНАЯ ЗАДАЧА ОБРАЗОВАНИЯ XXI ВЕКА

Е. А. Помыткин

Актуализируется проблема духовного возрождения общества. Осуществлен акцент на том, что духовная безопасность страны зависит от способности граждан осознавать и отстаивать духовные идеалы, ценности и жизненные смыслы. Обосновывается мнение, что система образования может играть ведущую роль в процессе духовного возрождения Украины. Приводятся результаты эмпирического исследования готовности педагогов к развитию духовного потенциала учащейся молодежи.

Ключевые слова: духовное развитие, образование, психологическая готовность, личность.

THE SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUAL AS A PRIORITY IN THE EDUCATION OF THE XXI CENTURY

E. O. Pomytkin

The problem of spiritual revival of the society is considered. The emphasis on the fact, that the spiritual security of the country depends on the ability of citizens to understand and uphold spiritual ideals, values and life meanings are made. The view, that the education system can play a leading role in the process of spiritual revival of Ukraine is substantiated. The results of empirical research of teachers' readiness to develop the spiritual potential of students are given.

Key words: Spiritual development, education, psychological readiness, personality.

Помиткін Едуард Олександрович – доктор психологічних наук, професор, завідувач відділу психології праці Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України (м. Київ, Україна). E-mail: edalex@bigmir.net

Pomytkin Eduard Olexandrovych – Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Labor Psychology of the Institute of Pedagogical and Adults Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: edalex@bigmir.net